

Белимнің мәдары, балам,
Сөзимди есит, перзентим.

- Балам, сен мұнда турма, әдил ханның журтына бар. Сениң барыңды, жоғыңды кәрәуаннан еситип тураман, - дейди. Енди әкесинен ақ пәтиясын алды, Шора Қазан шәхәріне кетти.» [8].

Еки дәстанда да дәстанның сюжети, қахарманлардың ис хәрәкети мотиви бирдей, екеуінде де биреуі ўәзирди өлтиреді, биреуі байды өлтиреді хәм елинен шығып кетеді. Дәстанның тийкарғы ўақыясы усы жерине шекем бирдей болып, арғы тәғдири ўақыяның раўажланыў барысы басқаша мәни алып, дәстан сюжети өзгереді. Дәстандағы ўақыяның раўажланаўына ямаса басланыўында еки бирдей қахарман Дәўлетияр менен Ер Шораның атлары тулпар болып оны патшалар зорлық етип алмақшы болады сол себепли, ўәзир менен, байды гелле қылып оларды өлтиреді усы арқалы жоқарғы класс пенен әпиўайы халық арасында конфликт келип шығып ҳақыйқатлық ушын гүрес баслана-

ды. Дәстанды дәретиўшилер әпиўайы халық тәрәпинде турып оларды хәмме ўақыт коллап қуўатлап езиўшилер ўстинен жениске еристиреді.

Халық дәстанларының сюжетлик мотивлери қурамындағы типологиялық жақынлық бир биринде қолланылыўы хәм сол сюжетлердің мазманның өзгериўи, ўақыялардың өзгеше түс алыўы мотивировкаланыў кубылысы хәм мотивлениў эволюциясына алып келеди.

Жуўмақлап айтқанда, халық дәстанларының сюжетлик қурамандағы типологиялық мифлик мотивлердің бир биреуінде қайталаныўы хәм дәстан ўақыяларының раўажланыўы барысында сюжети жағынан бир бирине ўқсас болып келген мотивлердің бирден басқаша мәни алыўы дәстан сюжетинде конфликтти келтирип шығарады, нәтийжеде, дәстандағы бир бирине ўқсас қайталанып киятырған мотивлер сюжети жағынан өзгереді. Усы мотивлердің бузылыўы нәтийжесинде дәстанлардың мазмұны, сюжети өзиниң раўажланыў басқышына өтеди.

Әдебиятлар

1. Белинский В.Г. Избранные сочинения. Т. 13. -С. 70.
2. Қарақалпақ фольклоры. «Алпамыс Қоблан». -Нөкис: «Қарақалпақстан», 1995, 9-10-11.б.
3. Камалов Қ. Қарақалпақ әдебиятында көркем методтың эволюциясы. -Нөкис: «Қарақалпақстан», 1988, 34-35-б.
4. Қарақалпақ фольклоры. Т.14. -Нөкис: «Қарақалпақстан».
5. Қарақалпақ фольклоры. «Шәрәяр-Қаншайым». -Нөкис: «Қарақалпақстан», 1997, 7-б.
6. Қазақ халық әдебияты. Көп томлық. -Алматы: «Жазыўшы» 1989, 227-228-б.
7. Дәўлетиярбек дәстаны.
8. Қарақалпақ фольклоры. Көп томлық 15-том. «Ер Шора» дәстаны -Нөкис: «Илим», 2010, 121-124-б.
9. Қарақалпақ фольклоры. Қоблан дәстаны. Т.8. -Нөкис: «Қарақалпақстан», 1981, 28-30-б.
10. Қарақалпақ фольклоры, «Алпамыс-Қоблан», -Нөкис: «Қарақалпақстан», 1995, 29-б.
11. Сағытов И.Т. Қарақалпақ халқының қахарманлық эпосы. -Нөкис: «Қарақалпақстан», 1986, 156-157-б.
12. Қарақалпақ фольклоры. «Алпамыс-Қоблан». -Нөкис: «Қарақалпақстан», 1995- б.
13. Сағытов И.Т. Қарақалпақ халқының қахарманлық эпосы. -Нөкис: «Қарақалпақстан», 1986, 158-159-б.

РЕЗЮМЕ

Мақолада қарақалпақ халқ достонлари поэтик таркибида мифологик мотивларнинг ўз аро боғлиқлиги муаммолари ва сабаблари ўрганилган. Мифологик мотивларининг достон сюжетидаги роли типологик ва бадийи жихатдан киёсий таҳлил этилган.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются вопросы взаимосвязанности и причины мифологических мотивов в поэтической структуре каракалпакских народных дастанов. Приводится сопоставительный анализ в типологическом и художественном аспектах мифологических мотивов в сюжете дастана.

SUMMARY

The article is devoted to the issues of inter connection and reasons of mythological motives in the poetic composition of the Karakalpak folk eposes. The author gives the comparative analysis in typological and artistic aspects of mythological motives in the plot of an epos.

Т.ҚАЙЫПБЕРГЕНОВТЫҢ ДРАМАЛЫҚ ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ СЮЖЕТЛИК ӨЗГЕШЕЛИГИ

Қ.Жәрімбетов – филология илимлериниң докторы, профессор
М.Палымбетова – таяныш докторант

Бердақ атындағы қарақалпақ мәмлекетлик университети

Таянч сўзлар: драма, композиция, сюжет, образ, трансформация, трагедия, эпика, жанр.

Ключевые слова: драма, композиция, сюжет, образ, трансформация, трагедия, эпос, жанр.

Key words: drama, composition, actuality, hero, transformation, tragedy, epic, genre.

Өзбекстан Қахарманы, Өзбекстан хәм Қарақалпақстан халық жазыўшысы Төлепберген Қайыпберген өзиниң кеңнен белгили прозалық шығармалары менен қатар «Фамилия», «Айдос баба(Мың тиллаға баҳаланған гелле)», «Сахра бұлбили(Бердақтың хәсирети)» сыяқлы драмалық шығармалар дәретип, әдебиятымыздың хәр тәрәплеме раўажланыўына үлес косты. Т.Қайыпбергеневтың дәреткен көркем образлары Айдос баба, Ерназар Алакөз, Бердақ сыяқлы драмалық образлары көркемлиги хәм жаңашыллығы менен әдебиятшыларымыз тәрәпинен жоқары баҳаланып келинбекте. Сонлақтан, биз жазыўшының драмалық шығармаларын изертлеўди мақсет еттик.

Изертлеў жумысымызда салыстырмалы, салыстырмалы-тарийхый, көркем-эстетикалық анализ методларынан пайдаланылды.

Қарақалпақ драматургиясын изертлеў жумыслары 50-60-жыллардан баслап алып барылды. Бунда ең дәслеп Қ.Айымбетов кандидатлық диссертация жумысын қорғады хәм сол тийкарда “Қарақалпақ совет драматургиясының тарийхынан очерклер” деген

мийнети баспадан шықты. Буннан соң қарақалпақ драматургиясы тарийхы бойынша Т.Алланазаровтың монографиялары, М.Дәрибаев, Б.Турсинов, Қ.Султанов, Ә.Насуруллаев, Ж.Болешова, А.Жаримбетов, Ф.Утемуратов, Ә.Сейтбеков, Р.Мәтмуратова, М.Мәмбетовалардың [1] мақалалары қарақалпақ драматургиясы мәселелерине арналған.

XX әсир қарақалпақ драматургиясында тарийхый ўақыяларды сюжетлик тийкар етип, тарийхый шахсларды прототип етип алған драмалық шығармалар ушырасады. Олардың айырымлары оригинал сюжеттеги драмалар болса, айырымлары басқа жанрдағы шығармалардың сюжетлериниң трансформация жолы менен драмаға айланыўы болып табылады. Мәселен, Ж.Аймурзаевтың «Әмиўдәрә бойында» романы тийкарында дәретилген «Әмиўдәрә бойында» драмасын, Т.Қайыпбергеневтың «Қарақалпақ қызы» романы тийкарында Г.Абдулов, Т.Баяндиєвлар тәрәпинен дәреген «Қарақалпақ қызы» драмасын (1927-ж) соңынан «Жумагүл» (1974-ж) драмасын, Бердақтың «Ақмақ патша» эпикалық поэмасы тийкарында

дөретілген С.Хожаниязовтың «Әдалатқа қыянет» драмасын, Т.Қайыпбергенновтың «Бахытсызлар» [2] романы тийкарында дөреген усы автордың «Айдос баба» («Мың тиллаға бахаланған гелле») [3] трагедиясын, Т.Алланазаровтың жоқарыда аты аталған роман тийкарында дөреген «Айдос баба» [4] трагедиясы, А.Уталиевтың «Ерназар Алакөз» [5] трагедияларын атап өтиў орынлы.

Бундай шығармаларды трансформациялаў драматургтен терең билимди, көркем шеберликти талап етеди. Бир ғана Т.Қайыпбергенновтың «Бахытсызлар» романы тийкарында дөреген усы автордың «Айдос баба» («Мың тиллаға бахаланған гелле») трагедиясын алып карасақ, ол драма талаптарына сай түрде жазылған. Романның көлеми 23 баспа табақ болып, ондағы ўақыялар 1806-жылдан баслап сөз етиледі. Романда персонажлар саны көп болып, олар бир қанша шахслар, образлар менен де байытылған. Романдағы айырым сюжетлер трагедияда сол турысына қолланылған болса, айырымлары трагедияға ремарка сыпатында киритилген. Романдағы ўақыялар Доспанның мал бағып жүрген жерин, Айдостың Хийўаға кетиў себеplerин түсиндириў ўақыясы менен басланса, трагедияда пүткиллей басқаша, Хан жасаўылары алдында айдалып баратырған Айдос баба хәм атқосшысы Доспанның кариниў сюжети менен басланады. Және де, трагедияда хан алдында сәўбетте болған Айдос бабаның урыўлардың келип шығыўы, Маман бийдің Россия империясынан алданыўы, «Куран», «Хәдис»лерде келтирилген даналық сөзлер менен айтысқан сюжети романда берилмеген. Бул автордың өзінше жаңа жанр ушын ойлап тапқан сюжети болып есапланады.

Драманың композициялық қурылысы 4 акт (хәдийсе), 19 көринистен ибарат (Т.Қайыпбергеннов шығармадағы хәр бир актти “хәдийсе” деп атаған. Биз оны халық аралық термин менен “акт” деп атағанды макул көрдик). Қатнасыўшылар саны 11-12 персонаждан ибарат. Тийкаргы ўақыялар Айдос бабаның этирапында болып өтеди. Автор тәрeпинен қосымша персонажлар қатнастырылмаған. Себеби, романға сыйдырылған көп хәм кең сүўретленген ўақыяларды драмаға жайластырып, аз санлы образлар жәрдемінде ашып бериў аңсат емес. Бул трагедия 1810-1827-жыллар аралығында Қарақалпақлардың Хийўа ханы қысымына қарсы жүргизген гүрес ўақыяларын сөз еткен. Трагедияның негизги сюжети Айдос баба баслаған қарақалпақлардың “ғәрезисиз қарақалпақ ханлығын” дүзиў ушын гүресинен ибарат. Бул жолда Айдос баба хеш нәрседен бас тартпайды. Хәтте, өз инилерин де аяп отырмайды. Бирак, инилериниң қарсы шығыўы хәм халықтың оған деген исенимсизлиги себеп болып барлық хәрeкетлери нәтийжесиз жуўмақланады.

Енди биз трагедияның сюжетлик өзгешелигин көрип өтейик. Драмада көп қолланылытуғын көркем әмеллердің бири бул-экспозиция. Экспозиция шығарма сюжетиниң қурам бөлеги болып өтетуғын орынлар, шәрт-шараятлар автор тили менен сүўретленеди, шығармаға қатнасуғын персонажлар менен таныстырады, экспозиция сюжетке анықлық киргизиўши, автор идеяларын түсиниўге жәрдем бериўши әмел болып хызмет етеди[5.23]. Бундай көркем әмел трагедияға тийкар болған романда да көринеди. Романда Доспанның мал айдап киятырған жеринен сөз етиледі. Ал, биз сөз етип отырған трагедияда хәр көринисте экспозиция берилген болып, ол сол сюжеттиң болып өтетуғын орны, қахарманлары хәққында мағлұмат берип турады. Мәселен:

Жабық перде алдында қолларына узын саплы – бир ушы найза, екннши ушы балта тақылеттеги жарақ услаған үш жасаўыл бендени айдап келеди.

Бенделердің бири: қалың сақаллы, қәўметн келискен Айдос баба, екнншии оның атқосшысы, сулыңғыр қәўметли жас жигит Доспан. ...Сахнаға кирип жығылғанында Доспанның аўзындағы шүберек қанға араласып түседі. Ол еркин нәпес алып, билеги менен аўзын сыпырып түпиреди[3]. Усы экспозиция арқалы автор ўақыя болып өтетуғын орын хәм шәрт-шараятлар, жағдайлар, персонажлар менен таныстырады. Буннан кейинги ўақыялар экспозициядағы шараятлар менен байланысып келеди. Ыақыялар Айдос баба, Доспан, хан жасаўылары қатнасыўында болып өтеди.

Алтыннан, гүмистен нағыслар ойылған үлкен дәрўаза көринеди. Жасаўыл басы басқаларды сыртта қалдырып ишке киреди. Дәрўаза ашылады. Бийик алтын тахтқа отырған ханға салтанат берип, еки адам еки жағында желтип турыпты. Ханның қолында алтын саплы ай балта... [3].

Бул екннши актте берилген экспозиция келеси ўақыя хан сарайында болып өтетуғынлығын билдиреди хәм ўақыялар бул экспозициядағы шараятларға сәйкесленип келеди.

Жабық перде алдындағы кеңисликте өскен бир түп тораңғылдың астында Айдос баба, инилери Бегис хәм Мыржық өз ара сөйлесип отыр. Хәр бириниң жаў-жарағы қапталында жатыр... [3] бул екннши акттеги келеси көринис болып, ўақыялар Айдос аўылында ағанилер ортасында болып өтеди. Экспозиция болса усы персонажлар қатнасыўында болып өтетуғын ўақыяларға ишарат етеди. Усы көринисте тийкаргы конфликт жүзеге келеди. Яғный ағанилер бир-бири менен аразласып қалады (себеби, бул ўақытта Қоңырат хәкимлиги менен Хийўа ханлығы бир-бирине қарсы еди. Айдос баба Хийўа ханлығы тәрeпинде, инилери Бегис хәм Мыржықлар Қоңырат хәкимлиги тәрeпинде еди).

Мине, бул карама-қарсы еки тәрeпке айырылған туўысқанлар ортасындағы конфликт. Негизинде, олардың арасындағы түсинбеўшилик алдынырақ болып өткен, бирак автор оны даралап түсиндирместен кейинги сәўбетлери арқалы түсинип алыўды китап оқыўшыларының өзлерине қалдырады. Бул пайда болған конфликт нәтийжесинде, ўақыялар кескинлесип, раўажланып барады. Енди Айдос бир тәрeп болып Хийўаны жақласа, инилери Бегис хәм Мыржықлар екннши тәрeп болып Қоңырат тәрeпке өтип кетеди. Нәтийжеде, өз ағасын қартайғанда алжығанлықта айыппа, еки иниси де Қоңырат хәкимлигин қорғап: *«Айдос-улыўма Қоңырат қабиласының қақ маңлайындағы қара шүйел»*-деп Айдосты қаралаған жеринде конфликт шыңына жетеди. Бул кулминация деп аталып, ол көркем шығарма да ўақыялар раўажланыўының ен жоқары шыңы, сюжеттиң карама-қарсылықлары кескинлесип, конфликт анық көринетуғын орын.

Усыннан баслап туўысқанлар ортасында ашық-айдын гүрес басланып, Бегис хәм Мыржықлар өз тәрeпдарларын жыйнап Қоңырат хәкминиң қол кестына өтип кетеди. Мине, енди ўақыялар өз-өзинен раўажланып, кескинлесип, хәр сюжетте шийеленисип, жаңадан-жаңа карама-қарсылықларды келтирип шығарады. Мәселен, Айдос бабаның «Мәсләхәт төбе»ге жыйнаған бийлерине қарсы қылыш көтерген Қоңырат хәкминиң урысы сюжетинде еки тәрeп арасындағы конфликт орын алған. Бул сюжетте Айдос бий үлкен конфликтке дус келеди. Себеби, Қоңырат хәкмин қоллап ағасына қарсы қылыш көтерген инилери Бегис хәм Мыржықларды қанша изге қайтарыўға хәрeкет етпесин, пайдасызлығын түсинген Айдос оларды қылышынан өткизеди. Усы жерде сюжет өз шыңына жетеди.

Драмада кулминациялық жағдайлар бирнеше жерде көринеди. Бул, Айдостың Хийўа ханлығынан

Қарақалпақ ханлығы бийлигин алып қиятырған уақытында Айдос тәрәпиндегі бийлердің Айдос бабаны сатқынлықта айыппа, дабыл қағып оны өлімге бұйырып атырған уақыттағы сюжет. Нәтижеде, Айдос бабаның өлими менен уақыя өз жуўмағына жетеди. Демек, кульминация уақыяларды кескинлестіріп, раўажландырып, олардың шешимине қарай бағдарлайды.

Қарақалпақтар тарихында аўыр из қалдырған қарақалпақтардың өз бийлигин алыў жолында ислеген бул миллий азатлық ушын гүрес хәрәкетлери усылайынша халық батырының өлими менен жуўмақланады.

Шешим –автордың идеялық нийетин, алдына қойған мақсетин жүзеге шығаратуғын, сюжетке жуўмақ жасайтуғын бөлим. Тамашагөйлер шешимге қарап шығармада қойылған мәселелерге баха береді, оның сапасын белгілейді хәм өзлери ушын жуўмақ шығарады.

Айдос баба, Бегис, Мыржық, Хийўа ханлары образларын ашыў ушын автор тарихтағы уақыяларды, әсиресе олар арасындағы кескинлескен конфликтке, шийеленискен драматизмге толы моментлерди дурыс таңлап роман хәм драма сюжетлерине тийкар еткен. Бул мәселе де Т.Қайыпбергеновтың әдебий билими, драматургия теориясынан хабардар екенлиги сезилип турады. Алдыңғы дәуірлерде Хийўа ханы менен келисип сиясат жүргізгенлер өмирде, көркем шығармаларда қараланып келинген. Ал, Т.Қайыпбергенов «Айдос баба» трагедиясында Айдос бий образын жаңа көз-қарас пенен қайта дәрәткен. Айдос бий халық ғамы менен жасаўшы, өмирин халқының бирлиги, пүтинлиги, азатлығы ушын бағышлаған, халық әрман еткен батыр хәм азамат образында сүўретленген. Мәселен:

...Бас мақсетим қарақалпақларды бириктириў.

...Халқымның өз аты менен ханлыққа ерисип, өзинше еркин мәмлекет болатуғынына мени тақыыйқ исендирип, изинен дарага асса да мениң өлимим бахытлы өлим деп әлемге жар салып өлер едим [3].

Бул, Т.Қайыпбергеновтың Айдос баба образын жаратыўда өзінше позициясы болып табылады.

Әдебиятлар

1. Айыметов Қ. Қарақалпақ совет драматургиясының тарихынан очерклер. Нөкис, «Қарақалпақстан», 1963. Алланазаров Т. Қарақалпақ совет театры, Ташкент, «Фан», 1966., Театр хәм драматургия, Нөкис, «Қарақалпақстан», 1979., Қарақалпақ совет драматургиясының гейпара мәселелери, Нөкис, «Қарақалпақстан», 1987., Дарибаев М. Драматургия туўралы // Қарақалпақстан әдебияты хәм әскуствосы. 1939, №3., Турсинов Б. Қарақалпақ драматургиясы театрының хәзирги жағдайы хәм оны раўажландырыўдың гейпара мәселелери // Әмиўдәрия. 1975. №6, Драматургиямызда конфликт хәм композиция мәселелери. // Әмиўдәрия. 2006. №5-6, Қарақалпақ драматургиясындағы конфликт хәм композицияның айырым мәселелери. // ӨзРФАҚҚБ Хабаршысы, 1997. №5., Султанов Қ. Драматургияда персонаж тили. // Әмиўдәрия. 1961. №3., Насруллаев Ә. Хәзирги драматургиямыз хәм дәуір талабы. // Әмиўдәрия. 1978. №7., Болешова Ж. Қарақалпақ драматургиясында дәстүр хәм жаңа шынлықтың гейпара мәселелери // Әмиўдәрия. 1976. №4, Қарақалпақ драматургиясында миллий характер дүзиў проблемасы // Әмиўдәрия. 1983. №8., Жаримбетов А. О. Әбдирахмановтың «Өжет» комедиясында характер жаратыў шеберлиги. // Әмиўдәрия. 2006. №5-6, «Ақмақлық дүньясында» комедиясында конфликт хәм онын жасалыў өзгешеллиги. // Әмиўдәрия. 2008. №1., Утемурастов Ф. «Ерназар Алакөз» трагедиясындағы психологиялық коллизиялар хәм интрига. // Әмиўдәрия. 2009. №1, Дәуір хәм драматург. // Әмиўдәрия. 2013. №3., Сейтбеков Ә. Комедияға айланған повесть. // Әмиўдәрия. 2012. №3, Эпикалық хәм драмалық жанрлардың бир-бирине тасир мәселеси. // ӨзРФАҚҚБ Хабаршысы, 2013. №1., Матмуратова Р. Қарақалпақ драматургиясында фарс жанры. // ӨзРФАҚҚБ Хабаршысы, 2013. №4, Д. Айтмуратовтың «Ақмақлық дүньясында» комедиясының композициясы. // ӨзРФАҚҚБ Хабаршысы, 2013. №4. Комедия жанрының қәлиплесиў дереклери. // ӨзРФАҚҚБ Хабаршысы, 2014. №2.

2. Қайыпбергенов Т. Бахытсызлар. II Том. –Нөкис: “Қарақалпақстан”, 1979.

3. Қайыпбергенов Т. Айдос баба (Мың тиллаға баҳаланған гелле). / «Еркин Қарақалпақстан», 1998 19-февраль, №22-27.

4. Алланазаров Т. Айдос баба. –Нөкис: «Қарақалпақстан», 1992.

5. Уталиев А. Ерназар Алакөз. –Нөкис: «Қарақалпақстан» 1997.

6. Järımbetov Q. Ädebiyattanıwdan sabaqlar. –Nökis: «Qaraqalpaqstan», 2012.

РЕЗЮМЕ

Мақолада Т.Қайыпбергеновнинг «Айдос бобо (Минг тиллога баҳоланған бош)» трагедиясиниң сюжет ва композицион ўзига ҳослиги тадқиқ этилган. Унда авторнинг тарихий шахс Айдос бий тұғрисидаги янги шахсий фикрлари ва ғоялари ҳақида хәм сўз қилинади.

РЕЗЮМЕ

В статье изучается сюжетно – композиционная структура трагедии Т.Каипбергенова «Айдос баба (Голова оценённая на тысячу золотых монет)». В ней приводятся идеи и точка зрения автора об исторической личности Айдос бие.

SUMMARY

The article is devoted to the study of the plot-compositional structure of the tragedy “Aydos baba (The head evaluated to thousand gold coins)” by T.Kaipbergenov. The author presents his ideas and points of view about the historical personality of Aydos biy.

ҚУРБОНБОЙ ЖИРОВ – ХАЛҚ ИЖОДИЁТИНИНГ МОҲИР БИЛИМДОНИ

С.Жумаева – филология фанлари номзоди, доцент

Қарши давлат университети

Таянч сўзлар: ижодкорлик, адабий муҳит, бахши, жиров, маърифий ғоялар, бадий образ, эртақ, достон, анъана, маҳорат.

Ключевые слова: творчество, литературная среда, бахши, жирау, просветительские идеи, художественный образ, сказка, дастан, традиция, мастерство.

Key words: creation, literary environment, bahshi, jirau, enlightening ideas, artistic image, fairy tale, epos, tradition, skill.

Фольклоршуносликда бахшиларнинг халқ ҳаётига якин туриши, халқ руҳини, интилишини, бой маънавиятини ёрқин тасвирлаш зарурлиги ҳақидаги ижодий қарашлар ноёб ҳазинамиз ҳисобланган оғзаки ижод намуналарини меҳр ва кунт билан муттасил тўплаш, ўрганиш ва адабий қайта ишлаш, деган фикрни ҳам ўз ичига олади. Бу жиҳатдан халқ ижодиётининг моҳир билимдони Қурбонбой жировнинг бой адабий мероси алоҳида эътиборга лойиқдир.

Қорақолпақ халқ жирови Қурбонбой Тожибоев ўзбек ва қорақалпоқ халқ достончилиги анъаналарини пухта эгаллаган ва туркий халқлар оғзаки ижоди ривожига улкан ҳисса қўшган атоқли сўз санъаткоридир. Қурбонбой жиров “Гулдурсин афсонаси”, “Жонодил”, “Болтакей ботир”, “Гўрўғли”, “Ширин билан Шакар”, “Қаншайим”, “Менглихол” каби 20 дан ортик достонлар, кўплаб термаларни ёддан билган. Унинг ижодий меросидан фақат 17та достон ёзиб олинган, 9 таси нашр этилган. Ҳар бир достон ҳажми 1500 дан 25 минг мисрагача бўлиб, улар мавзу кўлами ва ғоявий-бадий жиҳатдан юксаклиги билан ажралиб туради. Қурбонбой жиров репертуарида қаҳрамонлик достонлари етакчи ўринни эгаллайди. Бироқ, унинг ижод гулшанида бадий мукаммал романик достонлар ҳам учрайди.

Қурбонбой жировнинг ижодий камолотида Нуротадаги достончилик анъаналари муҳим ўрин тутди. Чунончи, ўзбек, козоқ, туркман, қорақалпоқ бахши, оқин ва жировлари санъати ўзаро уйғунликда чатишиб кетган бу ижодий даргоҳда таълим олиш қорақалпоқ жировлари учун азал – аввалдан анъанага айланган эди [1:45]. Бу ерда яшаб ижод этган қорақалпоқ – ўзбек бахшиси Холмурод ҳар иккала халқ ижодкорлари учун баб-баравар устоз эди. Қурбонбой жиров ҳам бу анъанадан баҳраманд бўлиб, устози бисотидаги бадий мукаммал ва бетакрор достонларни ўрганди, ўз навбатида бу ердаги Бекмурод бахши Жўрабой ўғлига устозлик қилди. Бу ҳақда атоқли фольклоршунос Х.Т.Зарифов қуйидагиларни қайд этади: “Қорақалпоқ достончиларининг бир нечаси Нурота достончилигидан таълим олганлар... Машхур қорақалпоқ халқ шоири марҳум Қурбонбой жиров Нуроталик шоирларнинг таърифини эшитган, Тўрткўлдан Нуротага келиб таълим олган. Дастлаб, достончи бўлиб етилиши шу ерда бўлган. Шунинг учун Қурбонбой жиров ўзбек достонларини ҳам яхши қуйлар эди”[2:13].

“Қурбонбой жировнинг она юрти ҳисобланган Тўрткўл тумани аҳолисининг аксарияти ўзбек ва қорақалпоқ миллатига мансуб бўлиб, улар ўртасидаги қиссахонлик ва достончилик анъаналари узоқ тарихга эга эканлигини таъкидлаш жоиздир. Бу ерлик Жиемурод жиров Қурбонбойнинг иккинчи устози бўлди. Қорақалпоқ халқ жирови Жиемурод ўзбек бахшичилиқ санъатидан анча хабардор бўлгани туфайли унинг репертуаридаги достонлар ўзбек

достонлари билан жуда ҳамоҳанг эди”[4:23]. Айни шу омиллар сабабли, Қурбонбой жиров ўзига замондош бошқа бахшилар билан бирга бу эпик анъанани устозларидан қабул қилиб олиб, уни янада ривожлантирди, бадий мукаммал ва гўзал ҳолатда бизгача етказди. Фольклор заминиди мустаҳкам турган бу санъаткор янги-янги шакл ва имкониятлар излаб топиб, анъанавий усул ва тасвирий воситаларни янги мавзу ва ғояларга бўйсундирди.

Қурбонбой жиров ўзбек бахшилари каби анъанавий сюжетли достонларнинг моҳир устаси саналади. Зеро, у ҳам устозлари сингари оғзаки ижод намуналарини анъаналарда сақланиб келинаётган оддий мерос эмас, балки доимий ҳаракатда, ўсиш ва ривожланишда бўлган ижод сарчашмаси. Леб ҳисоблади. Шў маънода, халқ прозасига оид анъанавий сюжетли эртақ, афсона, ривоят ёхўд тарихий воқеалар жиров достонларига манба сифатида хизмат қилган. Жиров вларга ижодий ёндашиб, қайта ишлаб, эпик анъаналар доирасида достонлар, термалар яратган. Жумладан, унинг репертуаридан муҳим ўрин тутувчи “Гулдурсин афсонаси”, “Қаншайим”, “Менглихол” достонлари бахши – жировнинг ижодий лабораториясида дунёга келган.

Қурбонбой жировнинг “Қаншайим” достони атоқли фольклоршунос Қ. Максетов томонидан ёзиб олинган қўлёзма ҳамда нашрий вариантга эга. Вариантларнинг эпик асоси халқ эртақлари мотивлари бўлиб, булар “Озодачеҳра”, “Тухматга учраган келин” номли ўзбекча [6:57], “Вафо савдогар” номли қорақалпоқча эртақлар матни билан ғоявий – бадий хусусиятлари, сюжет ва образлари ўртасида ўзаро муштараклик касб этади. Кузатишларимизга кўра, достоннинг нашр варианты ўзбек эртаги асосида пайдо бўлиб, унга баъзи қорақалпоқ қаҳрамонлик достонларидаги анъанавий жанг эпизодларидан бирини қиритиб (Темирхон ва Абдурахмон олишуви – С.Ж.), асарнинг тасвир кучини оширган. Қўлёзма варианты эса бевосита қорақалпоқ эртаги таъсирида пайдо бўлиб, унда эртақка хос сюжет чизиклари, бадий уйдирма ва фантазия излари сақланган [3:54].

Қурбонбой жиров репертуаридаги “Менглихол” достони сюжети ўзбек халқ эртаги “Хўжа Бозиргон билан Ҳасан ўткинчи” ва қорақалпоқ эртаги “Жонсап” матнлари асосида яратилган [5:64]. Сюжет асосини ташкил қилувчи воқеликка кўра, акалари тирикчилик вазидан Менглихолни мулла Садуга омонат қолдириб, бошқа шаҳарга иш ахтариб кетишга мажбур бўлишади. Мулла эса қизнинг номусини булгаб, уни ўлдирди ва жасадини ерга кўмади. Достонда бу мотив кучли конфликтни юзага келтиради. Асар сўнгида мулла Саду қатл этилади.

Эртақлар сюжети достонга айнан кўчирилмаган. Чунки достонда сеҳр ва муболага эртақдагига қараганда анча чекланган бўлиб, бадий тасвир ва ҳаётийлик етакчилик қилади. Образлар ҳам умумий тарзда эмас, балки муайян ҳолатларда хатти-